

Kur'an-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ*

Özet

İnsanın varlığa, hayat ve evrenin mahiyetine, anlam ve gayesine, ölüm ve ötesine, ibadet ve manevi değerlere dair en temel soruları, onlarla ilgili sahip olduğu fikirleri, inanç ve eylemleri varlığının bir boyutunu oluştururken, varlık ve olayların nasıllığını sorgulaması, onların tabii oldukları nesnel kanunları keşfetme gayreti de varlığının diğer boyutunu oluşturur. Tarih, din ve bilimsel faaliyet olarak ifade edilen insan varlığının bu iki boyutunun birbiriyle ilişkili olarak hep var olduğu gerçeğine şahitlik yapmaktadır. Bu iki boyutun birbirinden bağımsız ve ortak noktalarının birbiriyle ilişkili ve bütünlük içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekirken, özellikle Aydınlanma'dan sonra bu ilişkinin doğru bir şekilde kavranılıp mihrine oturtulması kavranılması noktasında problemler ortaya çıkmıştır. Din-bilim ilişkisinin kavranılmasında ortaya çıkan problemler, İslam-bilim, daha özelden Kur'an-bilim ilişkisinin mahiyetine ilişkin anlayış ve yorumlarda da kendisini hissettirmiştir. Makalede bu ilişkinin analizinden hareketle konuyla ilgili anlama problemleri ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: bilim, din, vahiy, Kur'an, yorum, teori

Abstract

While human's basic questions about the reality and nature of the life and universe, about the meaning and goal of their existence, about death and hereafter in addition to his related thoughts, beliefs and actions form one dimension of his life, his questioning the causality of the existence and events, his endeavour to find out their objective laws form the other dimension of his life. History witnesses to the reality that the two dimensions of humanity mentioned as "religion and science" have existed in relation with each other from the very beginning until now. That is why these two dimensions should be

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

handled and evaluated in unity. But, after the age of Enlightenment, there have appeared some problems in understanding and comprehending the relation between religion and science. These problems have made themselves felt in the comprehension and interpretation of the nature of the relation between the Qur'an and science. In this article, moving from the analysis of this relation, the understanding and comprehension problems related to the subject will be taken up and evaluated.

Key Words: science, religion, revelation, Qur'an, interpretation, theory

Giriş

İslam dininin en temel kaynağı olması itibariyle Kur'an'ın bilimle ilişkisini ele almadan önce, dinin insan fitratı ile ilgili bir konu olduğunu, tarih boyunca farklı toplum ve kültür ortamlarında değişik şekillerde tezahür ettiğini bilmekte fayda vardır.¹ Başlangıçtan beri insanoğlunun özellikle metafizik alanındaki sorularının, ahlâkî yönelişlerinin, duygu ve inançlarının aşkın olduğu kabul edilen veya doğruluğu kesin kabul edilip inanılan bir kaynağa, yani dine göre tanzimi insan ve toplum hayatının bir yönünü oluştururken; insanın kendisi dahil evreni, etrafındaki varlık ve olayları sorgulaması, merakının sevk etmesiyle sürekli bir öğrenme gayreti içerisinde bulunması, akıl, deney ve gözlem yoluyla olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerini inceleyerek belirli yasalara ulaşması ve onları formüle etmesi de hayatının diğer bir yönünü oluşturmaktadır.

Din, değer yargıları, inanç, düşünce ve davranış sistemleriyle insan ve toplumların manevi hayatına girip beşerî hayatı imanî, ahlaki ve amelî boyutlarda düzenlerken; insanoğlunun sınırsız öğrenme merakı, sadece fiziki âlem değil metafizik âlemlerle de ilgili sorgulamaları, değişik şartlar ve etkenler altında kendi mecrasında akmaya devam edecektir. Bu iki alan mahiyet olarak birbirinden farklı olmakla beraber, kesiştikleri, birbiriyle ilişkide buldukları noktalar da mevcuttur. Yani bilim, kendine özgü bir yöntemle hayatın, varlık ve olayların nasıllığını araştırırken, din de niçinselliğini; yani hikmetlerini, anlam ve gayesini anlatarak duyu dünyasıyla duygu dünyası arasındaki ilişkiyi kurmaktadır.

¹ Bkz. Necip Taylan, *İlim-Din* (İlişkileri Sahaları Sınırları), İstanbul 1979, s. 113-232.

İnanma fenomeni, insan hayatının diğer olayları gibi, temelini insanın bio-psişik bir varlık olmasında bulur. İnsanın biyolojik yönüyle psikolojik yönü, bilimsel araştırmaya konu olması itibarıyla birbirlerinden ayrı ele alınsa da, aslında gerçek anlamda tevhidi bir bütünlük içerisindedir. İnanç olayına sadece düşünebilen varlık olan insanda rastlanır. İncanın ortaya çıktığı her yerde, yeterli veya yetersiz birtakım delillere başvurulması bu noktayı doğrular. Ancak akıl, işe karıştıktan sonra inanç adına ikinci plana itilerek o inanç sistemi içerisinde birincil değerini kaybedebilir. Fikir inanç için gerekli ise de, inançlar genellikle aklın nüfuz edebileceği sahayı aşar. Bu yüzden inancı yalnız fikirlerin mantıklı değerinde aramak doğru değildir. Bazen insanın tamamen mantıkdışı (absurd) şeylere bile inanması, incanın ne denli köklü bir olay olduğunu ve her türlü şartlar altında varlığını devam ettirebileceğini gösteren bir delil sayılmalıdır.² Çok boyutlu ve kompleks bir yapıya sahip insan gerçeğinin, indirgemeci bir yolla en basite irca edilmeye çalışılması, insan ve toplum gerçeğinin bütünlük içerisinde kavranılmamasına yol açmıştır. Halbuki dinler ve inanışlar insan tabiatından ayrı olarak düşünülebilecek, insan tabiatına sonradan eklenen yapmacık olgular değildir. Tarihin hangi dönemine ve hangi topluma gidilirse gidilsin, orada kültürün oluşumunda önemli fonksiyonlar icra eden birtakım inanışlara ve değerlere rastlamak zor değildir.³

Birçok dinin bünyesinde vahiy kaynaklı olduğu düşünülen veya o şekilde inanılan îtikatların, inanç ve ibadet prensiplerinin, ahlak ve hukuk ilkelerinin yanında yine zıt unsurların, akla mantığa uymayan bilgilerin, izahı güç efsanelerin de bulunması, meselelerin çözümünü daha girift hale getirmektedir. Tarihte bu konu etrafında cereyan eden bütün felsefi, teolojik ve fikri mücadelelere göz atıldığında, gerek bilimsel faaliyetin, gerekse duygu dünyasının (din ve maneviyatın) düşünceden bağımsız olmaksızın insan ve toplumların ayrılmaz gerçekliğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz her iki yönün de insan mutluluğu açısından, hayatın anlamını, değerini ve amacını idrak edebilme açısından inkâr edilemez bir yeri vardır.

² Necip Taylan, a.g.e., s. 23.

³ Bk. P. A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Taorileri*, (çev. M. Münir Raşit Öymen), Ankara 1974, s. 196-236; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 2. Baskı, Ankara 1968, 43-87; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 27-34.

Bilim ve tekniğin gelişmesiyle insanın dine ve Tanrı'ya ihtiyacı kalmayacağı ve dinlerin ortadan kalkacağı şeklindeki paradigma⁴ günümüzün gelişen şartları içerisinde geçerliliğini yitirmiş gözükmektedir. Böyle bir paradigma çok boyutlu insan gerçeğinin bütünlük içerisinde kavranılamamış olmasının bir ifadesi olabilir. Hâlbuki insanın varlığa, hayata ve olaylara hükmeden kanunların mahiyetine, anlam ve gayesinin ne olduğuna, ölüm ve ötesine ve bütün bunların hikmetlerine dair soruları onun en temel sorularını oluşturmaktadır. Bu tip sorular ve aşkın olduğuna iman edilen bir kaynağa dayalı olarak onlara verilen cevaplar aynı zamanda adalet, doğruluk, haklara saygı, tevazu, cömertlik, dayanışma gibi ahlaki değerlerle ve kendisine iman edilen Tanrı'ya/Allah'a yapılan ibadetlerle tam bir semantik ilişki içerisinde. Sırf nasıllığa indirgenen bir bilgi türü, iman, ibadet ve ahlaki değerler karşısında nötr bir konumda bulunmaktadır. Yani bu bilgi türü, insanın temel metafizik sorularına cevap verme konusunda yetersiz kalmasının yanında, insan ve topluma imani ve ahlakî değerleri yükleyemez; zalim kişiyi adaletli olmaya, haklara saygı duymaya irşat edemez.

Bu açıklamalarla bilim ve dinin mecralarının birbirinden farklı olduğunu ifade etmekteyiz. Ancak bilim ve din mecraları birbirinden farklı olsa da insan ve toplum hayatının bütünlüğü yönünden yine de birbirinden kopuk olgular değildir ve koparılmamalıdır. Bertrand Russel'in de kendisine özel bir üslûpla ifade ettiği gibi, güçlü bir maneviyatla ve ahlakî ilkelerle desteklenmediği takdirde, insanoğlunun sınırsız öğrenme merakının pragmatist bir zihniyetle ve hiçbir sorumluluk ilkesine bağlı kalmaksızın ihtiras ve hakimiyet duygularıyla iç içe geçtiğinde ne gibi felaketlere ve kötü sonuçlara yol açabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerekir.⁵

Günümüz modern dünyasının içerisinde bulunduğu sosyopolitik, kültürel, ekonomik vb. şartların etkisi altında ortaya çıkan ahlaki çöküntü, stres ve intiharlar, ekolojik dengeler dâhil bütün dengelerin bozulmuş olması, insanları içerisinde yaşadıkları şartları ve o şartlara yol açan sebep ve zihniyetleri daha çok sorgulamaya teşvik ettiği gibi, onların dine ve manevi değerlere yönelme-

⁴ Bu paradigmanın felsefi altyapısını oluşturan pozitivizmin "din" anlayışı için bk. E. Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, (çev. Hasan Kâtipoğlu), İstanbul 1997, s. 49-95; A. Adnan Adivar, *Bilim ve Din*, İstanbul 1980, s. 331-340.

⁵ Bu konuda yapılan bir değerlendirme ve yürütülen tahminler için bk. Bertrand Russel, *İnsanlığın Geleceği*, (çev. İlhami Kaya), 2. Baskı, İstanbul 1993, 101-134.

lerine de vesile olmaktadır. Ayrıca modern fizikte, özellikle kuantum mekaniği ve izafiyet teorisi alanlarında, Newtoncu mekanist dünya görüşünün değişmesiyle sonuçlanan transformasyon, bilimin detaylanarak gittikçe basite değil, daha kompleks bir yapıya ve belirsizliğe doğru gelişmesi, katı determinizmin hakimiyetine son vererek insan bilgisinin izafi/rölatif konumunu öne çıkarmıştır.⁶ Adı hangi terimle ifade edilirse edilsin, gelişmeci, ihtimalli ve rölatif insan bilgisinin mutlaklaştırılması, bilginin doğasına aykırı bir durum oluşturmaktadır.

Din-bilim ilişkisini anlayıp yorumlamada temel problemin, çok boyutlu ve kompleks bir yapıya sahip insan ve toplum vakiasını bütünlük içerisinde ve mevcut faktörleri dengeli bir şekilde yerine oturarak kavrayamamaktan kaynaklandığını ifade etmiştik. Daha açık bir ifade ile bu dengesizlik hali bir taraftan bilimle dini karşı karşıya getirip birbiriyle çatıştırmak, onu birtakım ideolojik görüş ve önyargılardan hareketle açıklamaya, inkar edip ortadan kaldırmaya, önemini küçümseyip insanların gözünde mahkûm etmeye çalışmak şeklinde tezahür edebileceği gibi, din adına bilim ve düşünceye ipotek koymak şeklinde de tezahür edebilmektedir. İkinci durumda bilim ve düşünce geleneksel ve çoğu mitolojik anlayışlarla sınırlanabilmektedir. Yine bu bağlamda İslam ve ilim/bilim konusu gündeme geldiğinde, dinin bilimle çelişmediğini ortaya koymak amacıyla dinin asli metinlerinin her an gelişmekte olan ve bilimselliği tartışılabilen izâfî sonuçlara tâbî kılınması da problemin bir yönünü oluşturmaktadır.⁷ İfrat ve tefrit noktaları arasındaki dengenin kurulabilmesi için dinin kaynağının doğrudan tahrif olunmamış bir vahye dayanmasının yanında, tahrif olunmamış vahyin mümkün merteye doğru anlaşılmasının, vahyi olanla olmayanın arasının ayrılmasının da önemini kabul etmeliyiz.

Dinin doğası ile doğrudan ilgili prensip ve bilgilendirmelerin yanında çoğunlukla dinde öyle efsaneler vardır ki E. Boutroux'un da ifade ettiği gibi bunlar muhayyileyi cezp eder, düşünceyi teşvik eder. Bu efsanelerin kaynağı neydi? Şüphesiz ki bunlar zamanla unutulmuş birtakım ilâhî vahiylerin ürünü olabilirdi. Fakat onlar o kadar çok, o kadar değişken ve birçok durumda birbirine zıt o kadar çocuksu, o kadar anlamsız ve saçma idi ki, ilâhî vahyin yanı sıra bunların teşekkülünde insanların da katkısı bulunduğunu gör-

⁶ Geniş değerlendirme için bk. Necip Taylan, a.g.e, s. 321-338; Adıvar, a.g.e., s. 419-438.

⁷ Geniş değerlendirme ve bu konudaki doktrinler için bk. Boutroux, a.g.e., s. 1-454.

memek mümkün değildir.⁸ Eğer elimizde asli bilgiyle tahrif edilmiş olanı birbirinden ayırt edebilecek güvenilir ve sağlam bir ölçü mevcut değilse, onları birbirinden ayırt etmek beyhude bir teşebbüs olarak kalabilmektedir. Mesela sağlam bir vahyî kaynağa bağlı olmaksızın birtakım ideolojik kabullenişlerden hareket edildiğinde, Prometheus efsanesi⁹ pozitivist felsefenin din görüşüne temel oluşturabildiği kadar, bütün bir insanlık tarihi boyunca peygamberlerle temsil edilen ilâhî vahyin ışığını ve tevhit çizgisinin izlerini arayanlar için de bu efsane, bir zamanlar atalarına bir elçi/peygamber vasıtasıyla asli mesajın ulaştırıldığı bir toplumda, zamanın ilerleyip asli mesajın bozulmasıyla beraber Kur'an'da anlatılan Adem ve eşinin yaratılmasına ait kıssanın tahrif edilmiş, mitolojiye dönüşmüş şeklini ifade edebilmektedir.¹⁰ Bunun içindir ki, Descartes ve takipçileri gibi dinle bilimi uzlaştırmak isteyenler, dinî esaslardan bahsederken onları Allah'ın mutlaklığı, kemâlâtı, O'na tâbî oluş ve bağlılık, ruhun ölümsüzlüğü, ilâhî adaletin tecellisi olarak algılamışlardır. Kutsal kitaplarda ve geleneklerde detaylı olarak anlatılan olaylara, geleneklere ve mitolojilere gelince, onları temel almamışlardır. Mesela Descartes, varolmayı düşünmeye bağlayan bir hükmün temelini akılda bulabildiği gibi, insanın Allah ile ve Allah'ın evren ile münasebetini de yine akılda bulmuş, buradan hareketle ilmin, tabiatın ve dinin itikat esaslarının tam bir uyum içerisinde oldukları sonucuna ulaşmıştır.¹¹ Ancak felsefi yönden dine yaklaşanlar için dinin mahiyeti ve ruhu öne çıkarılmasına rağmen, dinin bir de cismî kısmının var olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu kısımda inanç ve itikatlar, ibadet şekilleri var olduğu kadar; efsaneler, eski ve ilkel zihniyetlerden kalmış inanışlar da vardır. Bunlar da insanların psikolojik ve sosyal hayatlarında, yasa ve kurallarında etkinlik kurmaktadır.¹²

İşte tam bu noktada İslam'ı diğer dinlerden ayıran çok önemli bir farklılık söz konusudur. Diğer dinlerde Allah'ın sözü ile beşerin sözü birbirine karışmış bir mahiyet arz ederken, İslam'da Kelamullah/Kur'an ile Hz. Peygamber'in, ashabının veya İslam âlimlerinin söz, yorum ve açıklamaları aynı konumda değildir. Ör-

⁸ Boutroux, a.g.e., s. 2.

⁹ Prometheus efsanesi için bk. P. R. Coleman-Norton (Princeton University), *Encyclopedia Americana*, c. XXII, U.S.A. 1970, s. 653; Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 420; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul 1996, s. 254-257.

¹⁰ Bk. Muhammed Kutub, *İslâmî Açıldan Tarihe Bakışımız*, (çev. Talip Özdeş), İstanbul 2007, s. 62-64.

¹¹ Bk. Boutroux, a.g.e., s. 21...

¹² Adnan Adivar, a.g.e., s. 18.

neğin Eski ve Yeni Ahit'ten oluşan Kutsal Kitap, vahye şahit olma iddiasında bulunan insanlar tarafından Hz. Musa, diğer Yahudi peygamberler ve İsa hakkında yazılmış içerisinde birçok mitolojik anlatımların, rivayete dayalı tarih kıssalarının yer aldığı bir din, tarih ve kültür vesikasını oluşturmaktadır. Hâlbuki İslam'ın temel kaynağı Kur'an, mü'minler için lafız ve mana olarak doğrudan Allah'ın kelimasını temsil etmekte ve her türlü beşeri müdahaleden korunmuş bir mahiyet arz etmektedir. İslam'da ne kadar sahih kabul edilirse edilsin, Hz. Peygamber'in kendi sözlerinin (hadislerin) veya İslam âlimlerinin, mezhep imamlarının Kur'an'a dayalı olarak yaptıkları yorum ve açıklamaların Kur'an'la aynı seviyede olması söz konusu olamaz. Kur'an ve hadisler her ikisi de aynı ağızdan çıkmış olmakla beraber, üslup olarak kıyaslandığında, bu ikisinin birbirinden farklı oldukları kolayca anlaşılmaktadır. Allah'ın inkarcılara bütün güç ve yeteneklerini bir araya getirerek Kur'an'ın veya onun surelerinin bir benzerini ortaya getirmeleri konusunda meydan okuması,¹³ Kur'an'ın eşsiz belagati, edebi güzelliği, insanı ilişkili olduğu bütün alanlarla bağlantılı olarak kuşatıp bilgilendirmesi, muhkemliği, âyetlerin ihtiva ettiği hikmetler, ruhlara derinliğine sirayet etmesi, sosyolojik yönden eşsiz bir inkılabın kaynağı olması ve sahip olduğu diğer hususiyetler, onun bir beşer kelamı olmadığına açık göstergesidir. Müşriklerin Kur'an'ın geçmiş toplumların masalları/mitolojileri olduğu iddiasına karşı Allah, cevap olarak Kur'an'ın hak olarak indirildiğini, onların bir gün (dünyada veya ahirette) yalanladıkları şeyin hakikatiyle yüz yüze gelececeklerini, inkar ve yalanlarının karşılığında alçaltıcı bir azaba uğrayacaklarını beyan etmiştir.¹⁴

Kur'an'ın nüzul asrından sonra ortaya çıkan İslamî bilim ve disiplinlerin, dinî geleneklerin ve bir zamanlar sahip olunan anlayış ve zihniyetlerin dini anlama ve yaşama noktasında önem taşıdığını kabul etmeliyiz. Çünkü onlar, bizim üzerinde yürüyeceğimiz zeminin oluşumuna hizmet ederler. Ancak onların teşekkül ettikleri dönem ve şartların da göz önüne alınarak kritik edilip yeniden yorumlanmaları, ayrıca bu konuda gerekli zemin ayıklanmasının yapılması gerekmektedir. Kur'an, Müslümanları iman etmekte oldukları dini bir atalar dinine döndürmeme noktasında uyarmaktadır.¹⁵ Dine, ilme ve insanlığa katkıları ne kadar büyük ve değerli olursa olsun, tarihte yaşayan büyük bilginlerin, din adamlarının,

¹³ Bakara, 2/23-24; İsrâ, 17/88.

¹⁴ Mu'minûn, 23/81-90; Neml, 27/67-69; Ahkâf, 46/17-20; Mutaffifin, 83/ 13-17; Yunus, 10/108;

¹⁵ Tevbe, 9/31.

yöneticilerin veya önemli şahsiyetlerin körü körüne taklit edilip tabu haline getirilmesi, vahyin önüne geçirilmeleri insan ve toplumu şirke götürebilen bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Dolayısı ile dini doğru anlama noktasında doğrudan vahye dayalı bilgiyle geleneksel bilginin, asli olanla değişkenin tespit edilip birbirinden ayrılması büyük önem arz etmektedir.

Kur'an – Bilim İlişkisine Yaklaşımda Aşırı Tutumlar ve Denge Noktası

Kur'an-bilim ilişkisinin anlaşılmasında daha önce de ifade ettiğimiz gibi kendisi ile İslam arasına mesafe koyan veya ona karşı vaziyet alan kimselerin problemleri olduğu kadar, İslam'ı kabul edip dindar bir kişilik sergileyen kimselerin de problemleri mevcuttur. Birinci grubun dine ve daha özel anlamda İslam'a ve Kur'an'a bakışında aydınlanma, modernite ve pozitivism önemli etkiye sahip olmuştur. Onlar Batı'daki din-bilim çatışmasını, bu çatışmanın tarihi seyri ile ortaya çıkardığı sonuçları Batı merkezci bir genelleme yoluyla İslâm kültürü ve tarihine yansıtmış ve böylece İslam'ı ve dolaylı şekilde Kur'an'ı yargılamak istemişlerdir. Kendi kültür sisteminin, dînî-felsefî gelişiminin ve iç paradoksların bir sonucu olarak imana konu olan şeyleri absurd olma vasfı ile ilişkilendiren kimi Batılı anlayışla, marifet ve hikmete dayalı tahkiki iman anlayışını esas alan İslâm¹⁶ arasında bir ayniyet kurmanın insanları İslâm ve Kur'an konusunda yanlış sonuçlara götürmesi kaçınılmazdır. İslam dünyasına mensup bazı aydınlar Batı'nın dinle hesaplaşmasını İslam'a da yansıtmışlar, sonuçta kendine yabancılaşma ve kimlik kaybı dediğimiz durum ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Batı'daki din-bilim çatışmasının kendi tarihi ve kültürel bağlamında ele alınıp değerlendirilmesi gerekirdi. Din paydasında birleşmelerine, birtakım benzerliklere ve ortak noktalara sahip olmalarına rağmen, İslam'ın özellikleri ile Hıristiyanlık, Musevilik veya bir başka dinin özellikleri, kaynakları, tarihi gelişim çizgileri, ortaya çıktıkları sosyo-kültürel ve politik ortam aynı değildir.

Batı'da din-bilim çatışmasını ortaya çıkaran birçok neden vardır ve bunlar ayrı bir makalenin konusu olabilir. Kilise'yi, din adamlarının sosyo-politik statülerini, statünün korunması için mutlaklık vasfı yükleyerek din adına yaptıkları yorum ve açıklamaları

¹⁶ Geniş değerlendirme için bk. Mehmet Aydın, "İlim-İslâm Münasebeti", Bilgi, Bilim ve İslâm, İstanbul 1987, s. 65-84.

ları, sınıflı toplum yapısını ve siyasi erk mücadelesini hesaba katmadan olayı değerlendirmek mümkün değildir. Kur'an'ın/İslam'ın bilime karşı ve terakkiye mani olduğu iddiası, Kur'an'ın mahiyeti ve içeriği dikkate alındığında; ayrıca Müslümanların Kur'an'dan aldıkları ilhamla bir zamanlar bütün dünyada bilimin öncüsü oldukları, ilim ve medeniyete yaptıkları devasa katkılar hatırlandığında içi boş Oryantalist bir iddia olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şüphesiz Müslümanların birçok alanda olduğu gibi bilim alanında da geri kalmalarının nedenleri mevcuttur. Bu konuyu doğrudan dine/İslâm'a bağlamak bilimsel bir yaklaşım olamaz. Ancak şu var ki, Kur'an'da, mikro ve makro âlemde canlı-cansız yaratılan her şeyin Allah'ı tesbih eden âyetler olarak zikredilmesine¹⁷ ve Kur'an'ın insanları, vahyî bilginin ışığı altında akıl, duyu ve his bütünlüğü içerisinde evrendeki varlık, düzen, olgu ve olayların Allah'la bağlantılı şekilde kavranması noktasında teşvik etmesine rağmen,¹⁸ sonraları medreselerde İslam'ın ruhuna ve ilme verdiği değere hiç de uygun olmayacak şekilde dinî ilimler-dinî olmayan ilimler şeklinde bir ayırma gidilmesi, pozitif bilimlerin "dini olmayan ilimler" kategorisine dahil edilerek ikinci plana atılması veya ihmal edilmesi doğru olmamıştır. Yine gelenekte akli ve duyuları geri plana atarak bütün bilgiyi keşif ve ilhama indirgeyen mistik bir damarın varlığı da söz konusudur. Bu gibi sınıflama ve anlayışların dinle bilim arasındaki birlik ve insicamın bozulmasına, dinî anlayışın sığlaşmasına, Müslümanların deney ve gözleme dayalı pozitif bilimler sahasında geri kalmalarına etki eden faktörlerden biri olduğu söylenebilir. Ancak beşeri durumların ve zaaf noktalarının göz ardı edilmesiyle söz konusu anlayış, yorum ve eğilimlerin kaynağı olarak Kur'an'ın gösterilmeye çalışılması fevkalade yanlış bir yaklaşım olur.

Kur'an-bilim ilişkisiyle Müslüman-bilim ilişkisi birbirinden farklı zeminlerde değerlendirilmelidir. İslâm'ı, tarihî bir perspektifle bir zamanlar ortaya çıkan siyâsî, hukûkî, ekonomik gelenekler ve kurumlarla özdeşleştirmenin, mutlak olanla izâfî olanın, aslî

¹⁷ Meselâ bk. Yunus, 10/6, 67; Ra'd, 13/3-4; İbrahim, 14/15; Nahl, 16/12, 79, ayrıca bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara ty., s. 126-132.

¹⁸ Meselâ bk. Gâşiye, 88/17; A'râf, 7/84, 103, 169; Yunus, 10/39, 73; Neml, 27/14, 51; Âli İmrân, 3/65, 118,

137, En'am, 6/11, 32, 151; Bakara, 2/73, 76, 242; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/12. Ayrıca geniş değerlendirme için bk. Talip Özdeş, *"İslâm ve Müslüman Kavramları Açısından Din-Bilim ve Siyaset İlişkisi"*, İlam Araştırma Dergisi, c. II, Sayı:2, Temmuz-Aralık 1997, s. 131-149.

olanla geçici olanın arasının ayrılmamasının, Kur'an'a yaklaşım yapıp onu anlamaya çalışan kimselerin en önemli açmazlarından birini oluşturduğu söylenebilir. Gözlemlerimize ve okuduklarımıza dayanarak söyleyebiliriz ki, maalesef bu durum İslâm karşısında menfî veya müspet bir tutum sergileyen birçok insanın içerisine düşmekten kurtulamadığı bir husustur. İslâm'ı değerlendirirken, bütüncül bir yöntemle onun temel kaynağı Kur'an'dan hareket etmek yerine, sahihliği tartışılabilen haberlerden, tarihin belli bir döneminde yaşamış bazı kişilerin yorumlarından, gelenek ve kurumlaşan yapılardan hareket etmek genel bir yöntem zaafını oluşturmaktadır. İnsanın Kur'an'a yaklaşımı ve Kur'anî bilgileri yorumlaması, onun akli, duyuları ve bilgi vasıtalarının sınırlarıyla, içinde yaşadığı çağın sosyo-politik, ekonomik, kültürel vb. şartlarıyla, o dönemin genel bilgi seviyesiyle ve nihayet sahip olduğu meslek ve yönelimleriyle sınırlı ve izâfî bir karakter taşımaktadır. Sistematik bilgiler arttıkça ve insanın içerisinde yaşadığı şartlar değişmeye uğradıkça, Kur'an âyetlerine getirilen yorumlar da belli ölçülerde değişmekte, çeşitlenip zenginleşmektedir.¹⁹

Kur'an, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar vahiy yoluyla gelen ve peygamberlerle desteklenen ilâhî mesajların özünü ihtiva eden en son kitaptır.²⁰ O, daha önceki peygamberleri ve kitapları asli özellikleriyle tasdik etmekte olup,²¹ insanı kendisine özgü bir üslûpla bilgilendiren hidayet rehberidir. Kur'anî bilgiler hem lafız ve hem de mânâ itibariyle vahye bağlı bilgilerdir. Bu bilgiler, kaynağı vahiy olması hasebiyle mutlak bilgiyi temsil ederler ve dolayısı ile imana konu olurlar. Kur'an'ın muhatabı insan olduğu için, hidayet konusuyla bağlantılı olarak insanın ilişkide bulunduğu bütün varlıklarla ilgili tüm boyutlara işaret eden bilgiler onda mevcuttur. Ancak insanın hidayete ulaştırılmasını amaçlayan bu bilgiler çoğunlukla temel ilke ve prensipler halinde, detaylardan uzak bilgilerdir. Bu bilgiler değişik alanlarda insanların sistematik bilgilerine malzeme olabilecek, onların hayat ve kâinâtı tevhit inancını merkeze alarak kavramalarına, bilgilerini vahiy temeli üzerinde sistemleştirmelerine yarayacak bilgilerdir.²² Kur'an'da yer ve göklerin yaratılış ve düzeni, bitkiler ve hayvanlar, insan, biyolojik hayat gibi pozitif bilimin alanına giren konularda farklı bir üslûpla verilen ama sistematik olmayan bilgiler, tevhide dayalı

¹⁹ Geniş değerlendirme için bk. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 1-19.

²⁰ Mâide, 5/3.

²¹ Bakara, 2/41, 89, 91, 97, 101; Âli İmrân, 3/3, 81.

²² Bk. Kırca, *Kur'an ve Bilim*, İstanbul 1996, s. 15-27.

iman, ahlak, insani değerler, hukuk ve adalet konularıyla bağlantılı ve bütünlük arz edecek şekilde insanı hidayete yönlendirmeyi amaçlayan bilgilerdir.²³ Dolayısı ile bazı insanların zannettikleri gibi, Kur'an'da bugünün bilimsel anlayışına uygun tarzda sistematik bir siyer, fıkıh, kelâm, tarih, astronomi, tıp, fizik, kimya, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve siyasetin varlığından bahsetmek beyhude olur. Yani Kur'an'da bu bilim dallarına ait bazı bilgiler mevcuttur ama bunlar sistematik değildir. Söz konusu bilgiler, insanların hayatı ve evreni, yaratılışın ve varlığın hikmetlerini tefekkür ederek bir bütün halinde kavramalarına yardımcı olacak türdendir. Yoksa akıllı, duyu organlarını ve bilgi vasıtalarını kullanarak sistematik bilim yapma görevi insanın sorumluluğuna verilmiştir. Kur'an'da varlıkların insanın hizmetine sunulduğu²⁴ ve insanın yeryüzünde halife (tabiata egemen) olarak yaratıldığı ifade edilmekte,²⁵ insanlar zımnen tabiatın keşfedilmesi ve bozgunculuğa sapılmaksızın ondan istifade edilmesi yönünde teşvik edilmektedirler. Kısacası, Kur'an bu konuda insana genel bir rehberlikte bulunmakta, detaylara ilişkin sorumluluğu ona bırakmaktadır.

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar arasında Kur'an'da her şeyin bilgisinin mevcut olduğuna, âlemde ne varsa onun Kur'an'da bulunduğu, Kur'an'ın kelimelerin sayısınca ilim ihtiva ettiğine, her şeyin Kur'an'dan çıkarılabileceğine dair bir kısmı sahabeye de nispet edilen rivayetler, söylem ve kanaatler mevcut olmuştur.²⁶ "Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık",²⁷ "Yaş ve Kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir Kitap'ta olmasın",²⁸ "Sana her şeyi açıklayıcı Kitabı indirdik"²⁹ mealindeki bağlamları farklı âyetler söz konusu algılama tarzının, söylem ve kanaatlerin ortaya çıkmasında referans noktasını oluşturmuştur. Bu tip bir algılamanın sistematik anlamda her ilmi Kur'an'da arama gayretine dönüşmesi, Kur'an'ın tıp, biyoloji, coğrafya, astronomi ile ilgili

²³ Örneğin Rahman suresindeki şu ayetler bu ilişkinin çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır: "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Bitkiler, yıldızlar ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedir. (Allah) göğü yükseltti ve (oraya) mizanı (dengeyi) koydu ki siz de tartıda haddi aşmayın." (Rahman, 55/5-9).

²⁴ İbrahim, 14/32-33; Nahl, 16/12-14; Hacc, 22/65 Lokman, 31/20.

²⁵ Bakara, 2/30.

²⁶ Geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Celaluddin Abdurrahmân es-Suyuti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, 2. Baskı, Beyrut 1993, C. II, s. 1027-1031; İsmail Çalışkan, "Kur'an Muhtevasının Epistemolojik Taksimi – Kur'an'da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. VII/1, s. 236-240.

²⁷ En'am, 6/38.

²⁸ En'am, 6/59.

²⁹ Nahl, 16/89.

âyetlerine dikkat çekilmesi daha sonraları gerçekleşmiştir. Gazalî (ö. 505/1111) bu yönelimin öncülüğünü yapmış, "İhyau Ulûmu'd-Dîn", "el-Munkizu mine'd-Dalâl", "Tehâfütü'Felâsife", "Cevâhiru'l-Kur'an" gibi eserlerinde Kur'an'ın bilimsel yönlerine dikkat çekmiş, önemli açıklamalar yapmıştır. Yine İbn Rüşd (ö. 595 /1199) "Faslu'l-Makâl" ve "el-Keşf 'an Minhâci'l-Edille" isimli eserlerinde din-bilim uzlaşmasının en önemli savunucusu olmuştur. Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), Ebu'l-Fadl el-Mursî (ö. 655/1257), Zerkeşî (ö. 794/1391), Cemâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler farklı derecelerde söz konusu yönelimin mensupları olmuşlardır. El-Mursî, Kur'an'ın geçmiş ve gelecek bütün bilimleri kendisinde toplayan bir kitap olduğunu, dini bilimlerin yanında tıp, cedel, hendese, astronomi vb. bilimleri de ihtiva ettiğini iddia etmiştir.³⁰ Fahreddin Râzî Kur'an'ı tefsir ederken felsefe, mantık, tıp, astronomi ve matematik gibi yaşadığı dönemde mevcut bütün bilimlerden istifade ederek ilmi tefsir ekolüne öncülük yapmıştır.³¹ Söz konusu İslâm bilginlerinin tefsir yorumlarında Kur'an'ın bazı kevnî âyetlerini kendi dönemlerinde yaygın birtakım bilimsel faraziye ve kabullenişler doğrultusunda yorumlamış olmaları dikkat çekmektedir. Örneğin kelimeler ilmi sahasında haklı bir şöhretin sahibi Abdulkahir el-Bağdadi (ö. 429/1037), "el-Fark beyne'l-Firak" adlı eserinin son kısmında, Ehl-i Sünnet'in üzerinde icma ettiği on beş husustan birinin de onların dünyanın dönmediği hususunda yaptıkları icma olduğunu söyler.³² Onun dünyanın dönmediği üzerinde icma olduğu hakkındaki bu değerlendirmesi, bilginler arasında icmadan ne anlaşıldığı, muhtevasının ne olduğu, subjektiflik taşıyıp taşımadığı, tek başına icmanın gerçeğin ölçüsü olup olmadığı konularını tartışmaya açar. Söz konusu değerlendirme, ibadet, muamelat ve hukuki hükümlerle gündeme gelen icma konusunun astronomi ile ilgili konulara da uyarlanmaya çalışılması yönünden ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Abdulkahir el-Bağdadi'nin dünyanın dönmediği ile ilgili söz konusu yorumu, aynı zamanda Kur'an tefsirini henüz doğruluğu kesinleşmemiş birtakım bilgi ve kabullenişlerin üzerine kurmanın yanlışlığını da ortaya koyar. Yine tefsirinde kozmolojik konulara yer veren Fahreddin Râzî'nin, dünyanın yuvarlak olmakla beraber Abdulkahir el-Bağdadinin de iddia

³⁰ Bk. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993, s. 218-220.

³¹ Geniş bilgi ve değerlendirme için bk. İsmail Çalışkan, a.g.m., s. 240-243.

³² Geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Şehmus Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", (Yayınlanmamış Tebliğ), İlim Yayma Vakfı, "Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar" Konulu Kur'an ve Tefsir Akademisi, 10-14 Ağustos 2009, İstanbul, s. 1-5.

ettiği gibi sabit olduğu görüşünü savunurken, o dönemde hâkim ve yaygın görüş olan Batlamyus kozmolojisini esas aldığı anlaşıl-
maktadır. Razi, Bakara suresinin 22. âyetini açıklarken dünyanın
yuvarlak olduğunu ifade etmekle beraber, kabaca insanın yeryü-
zündeki fiziki konumunu ve çıplak gözle tabiatı müşahedesini esas
alarak dünyanın hareket ettiğini söylemenin mümkün olmadığını,
hareket ettiği kabul edildiğinde kendi gözlemlerine göre fiziki an-
lamda doğabilecek problemleri sıralayarak kendince delil getirme-
ye çalışır.³³

Sanayi Devrimi, keşif ve icatlar, Batı'nın teknolojik üstünlüğü
ve İslâm âleminin değişik sahalarda uğradığı mağlubiyetler, Or-
yantalizmin İslâm'ı ve onun temel kaynağı Kur'an'ı bilim karşıtlığı
ve gericilikle damgalamaya matuf ithamları, 19-20. yüzyılda mü-
fessirleri Kur'an'a bilimsel yönden yaklaşıma sevk etmiştir. Bu
çerçevede Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1888)
adlı tıp doktoru "Keşfu'l-Esrâri'n-Nuriye" ve Tibyânu'l-Esrâri'r-
Rabbâniyye fi'n-Nebât ve'l-Meâdin" adlı eserlerinde gök cisimleri,
yer cisimleri, bitkiler ve hayvanlar gibi konulara ve bazı icat ve
keşiflere geniş yer vermiş, Kur'an'ın bu konularla ilgili kevnî âyet-
lerini modern bilimler ışığı altında tefsir etmeye çalışmıştır.
İskenderânî'den sonra Abdurrahman el-Kevâkibi (ö. 1320/1902)
"Tabâiu'l-İstibdâd ve Mesâdiru'l-İsti'bâd" adlı eserinde
İskenderânî'nin çizgisini devam ettirmiştir. Gazi Ahmet Muhtar
Paşa'nın (ö. 1839-1918) "Serâiru'l-Kur'an fi Tekvîn ve İfnâ ve
İâdeti'l-Ekvân" adlı eseri de benzer içerikle kaleme alınmıştır.³⁴
Tantavî Cevherî (ö. 1870/1940) yazdığı "el-Cevâhîr fi Tefsîri'l-
Kur'an" adlı 26 ciltlik tefsiriyle bilimsel tefsirin en önde gelen tem-
silcisi olmuştur. Yirminci Yüzyılda Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942),
Reşit Rıza (ö. 1935), Mustafa el-Merağî (ö. 1364/1945) gibi mü-
fessirlerin yanında Kur'an tefsiri sahasında çalışıp eserler ortaya
koyan birçok Müslüman bilim adamı bu konuya eğilim göstermiş,
ilgili âyetlere bilimsel açıdan yaklaşarak yorum yapmışlardır.³⁵

Endülüslü Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtibî (ö. 790/1388)
"el-Muvâfakât" isimli meşhur fıkıh kitabında bu yönelişe karşı çı-
karak, Kur'an'ın insanlara hitap ederken indiği çağdaki toplumun
(Arapların) ilmî seviyesi neyse onu esas aldığını, bu seviyelerin

³³ Fahreddin Razi'nin dünyanın hareketsizliğine dair görüşleri için bk. Fahruddin
Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-VIII, Mısır 1308 h., C. I, s. 223-224.

³⁴ Şehmus Demir, a.g.t., s. 6-8.

³⁵ Geniş değerlendirme için bk. Celal Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 221-224; Celal
Kırca, *Kur'an ve Bilim*, s. 38-57; Şehmus Demir, a.g.t., s. 8-9.

korunup gözetilmesi gerektiğini, bu sebeple daha sonra ortaya çıkan yeni bilgileri Kur'an'da aramanın veya Kur'an'a yüklemenin teklif-i mâ lâ yutak (güç yetirilemeyen şeyin teklif edilmesi) olduğunu, bunun da caiz olmayacağını iddia etmiştir.³⁶ Hüseyin ez-Zehebî, Kamil Hüseyin, Muhammed Arkun, Emin el-Hülî, Mahmut Şeltut gibi bilim adamları bu konuda Şâtibî'yi takip etmişlerdir.³⁷ Günümüzde Şâtibî'nin görüşünden hareketle Kur'an'a yaklaşanlara göre din ayrı, bilim ayrıdır. Kur'an'da "ilim" kavramı olmakla beraber bu kavram, bugün kullanılan bilim kavramını ifade etmez. Zira bugünkü bilim, pozitif düşünce ve metodun bir ürünüdür. Bu metot ise tecrübeye dayanmaktadır. Bu metotla elde edilen bilgiler zannî, izâfî olup zamanla gelişmeye ve değişmeye müsaittir. Kur'an'daki bilgilere ve hükümlere gelince, onlar en azından kaynakları itibarıyla; yani Allah'ın kelamı oluşları yönünden net ve kesindir. Zamanla gelişen ve değişen bir bilgi ile kesin olan ve değişmeyen bilgiler izah edilemez.³⁸

Tahir b. Aşur, "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" adlı tefsirinde Şâtibî'ye şu tenkitleri yöneltmektedir:

"Kur'an'ın indiriliş amacı Arab'ı bulunduğu durumdan başka bir duruma, yani cehaletten ilme ulaştırmaktır. İkinci olarak Kur'an'ın daveti özel değil geneldir. Ayrıca Kur'an'ın anlamları sınırlı değil, tam aksine sınırsızdır. Bu bakımdan Kur'an'ın anlamlarını, onun indirilişi sırasında Arapların ulaştıkları ilmî seviyeye tahsis etmek mümkün değildir. Kur'an'ın mu'ciz olmasının anlamı, lâfzının güzelliğinde ve mânâlarının çokluğundadır. Kur'ânî kavramlarla ifade edilen anlamların anlaşılmasında anlayışların değişik olması makul bir iştir. Çünkü nice anlayış sahibi olan kişinin üzerinde daha anlayışlı kişiler bulunmaktadır."³⁹

Kur'an'ın anlamlarının indiği çağın bilgi seviyesiyle sınırlandırılmasını Kur'an'ın mucizeliği ve evrenselliği ile bağdaştırmak mümkün gözükmemektedir. Diğer taraftan Kur'an tasavvuru ile ilgili böyle bir anlayış, insanlardan kendilerini, yerlerin ve göklerin yaratılışını, bitkileri, hayvanları, dağları ve denizleri düşünmeleri-

³⁶ Geniş bilgi için bk. Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şatibî, *el-Muvâfakât fî usûli's-Şerî'a*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut 1975, c. II, s. 69-86.

³⁷ Örneğin bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, I-II, Birinci Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut, ty., c. II, s. 537-540.

³⁸ Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Hind Şelebî, *et-Tefsîru'l-İlmî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tunus 1985, s. 20-44.

³⁹ Bk. Tahir b. Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-X, Tunus ty., c. I, s. 44-45, 128-129.

ni, onlardaki incelikleri fark edip kavramalarını talep eden âyetleri nazar-ı itibara aldığımızda tutarlı gözükmez. Kur'an'da yer alan ve kendi bağlamı içerisinde bilimlerin sahasına da giren âyetlerin, gelişen bilimlerin yardımıyla açıklanıp yorumun zenginleştirilmesi Kur'an'ın genel ilkelerine ters düşmez. İzafi de olsa bilimlerin ulaştıkları sonuçlar, ilgili ayeti daha derinliğine anlamamıza, ayetin işaret ettiği hikmetleri düşünüp kavramamıza vesile olmalıdır. Ancak sahih tefsir yöntemi açısından bilimin izafi ve gelişmeye ihtimal taşıyan sonuçlarını tefsire konu olan ayetin kesin ve mutlak açıklanması olarak sunmamak önemlidir. Kur'an'da kevnî konulara dair verilen bilgiler, Allah'ın isimleriyle bağlantılı olarak yaratılanlar üzerinden varlığın anlam ve gayesini, yaratılışın hikmetlerini düşündürme yönündedir. Örneğin Nebe suresinde meâlen *"Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da birer kazık yapmadık mı?"*⁴⁰ ayetleri geçmektedir. Günümüz Jeoloji biliminin yeryüzü ve dağlarla ilgili ulaştığı doğruluğu kabul edilen keşifler, ayetlerin lafzi bağlamı ve metni üzerinde tahrife gidilmeksizin dağların insan ve diğer canlıların yeryüzünde yerleşip karar kılabilmeleri, onu imar edip medeniyet oluşturabilmeleri için nasıl önemli fonksiyon icra ettiğini, dağların yaratılış hikmetlerini, bu yaratılışın tesadüfler üzerine kurulamayacağını anlayıp düşünmemize yardımcı olabilir. Aksi halde jeoloji biliminin yeryüzü ve dağlarla ilgili keşiflerini, ulaştığı sonuç ve detayları formülleri ve terimleriyle birebir Kur'an'da aramak, Kur'an'ı bir keşif kitabı olarak okumak tutarlı değildir. Ayrıca Kur'an ve bilimin her birinin kendisine özgü bir dil ve üsluba sahip olduğu da unutulmamalıdır.

Şatibi ve takipçilerinin tıkandığı nokta, Kur'an'daki kevnî ayetlerin müminleri evreni, hayatı ve olayları araştırıp düşünmeye sevk etmesini sadece Kur'an'ın nazil olduğu döneme hasretmeleri, bilimsel gelişme sonucu nüzul asrından sonra ortaya çıkan yeni keşif ve durumların ilgili ayetlerin muhtevası içerisinde değerlendirilmesiyle yoruma zenginlik getirilmesini, fıkıh mantığından hareketle "güç yetirilemeyen teklif" bağlamında değerlendirmeleridir. Hâlbuki teklif konusu dinin emir ve yasaklarıyla ilgili bir konudur. Kozmik olaylara işaret eden âyetlerin anlaşılıp yorumlanmasının teklif konusu içerisinde mütalaa edilmesi tutarlı değildir. Fakat daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Kur'an'ın âyetleri, henüz doğruluğu kesinleşmeyen bilgi ve faraziyelere tâbî hale getirilmeye ve onlara göre lafız ve bağlamı çarpıtılarak te'vil edilmeye çalışıldığında, böyle bir yöntem elbette ki tasvip edilemez. Çünkü bi-

⁴⁰ Nebe, 78/6-7.

lim tarihi, zaman içerisinde nice faraziye ve teorilerin geçersiz hale geldiğinin en iyi şahididir. Kaldı ki, sınırlı yöntemlere ve sınırlı bilgi vasıtalarına dayanan pozitif bilimin ancak sınırlı tespitlerde bulunabileceği, ulaşılan sonuçların ancak deney ve gözlemin yapıldığı şartlar ve durumlar içerisinde geçerli olabileceği ifade edilmektedir.⁴¹

Meselâ fiziğin gelişmesine paralel olarak gelişen ve gözleme dayanan evren (kâinât) telakkisi günümüze kadar Batlamyuscu kâinât anlayışından Heisenberg'in kâinât anlayışına kadar değişik merhaleleri geçirmiştir.⁴² Aynı fizikî olayı izah edebilmek için tek bir teori ve açıklama tarzı yeterli olmayıp daha başka teori ve izahların da getirilebilmesi, teorik fiziğin de izafi bir mahiyet arz ettiğini, göstermektedir. Biyolojide de durum farklı değildir; orada da canlı hayatı açıklamak için mekanist ve vitalist teorilerin çarpıştığına şahit olmaktayız.⁴³ Fizik ve biyolojide durum böyleyse, deney imkânlarının kısmen daha sınırlı olabildiği psikoloji, sosyoloji gibi insan bilimlerinin daha izafi bir zeminde seyretmesi normaldir. Kur'anî bilgiyi merkeze alarak bilimsel verilerle âyetlere yaklaşımda bulunup yorumu zenginleştirmek ayrı bir şey, Kur'an âyetlerinin işaret ettiği olgu ve gerçekleri spekülâtif, rölatif, ihtimalli ve gelişmeci faraziye ve teorilere tabî kılmak daha ayrı şeydir.

Her dönemde yaşayan insanların Kur'an âyetlerine yaklaşırken onları yaşadıkları döneme ait bilgi ve tecrübe birikimiyle anlamaya çalışıp yorumlamaları işin tabiatı gereğidir. Günümüzün insanından Kur'an'ın âyetlerine yaklaşırken sahip olduğu bilgi potansiyelini devre dışı bırakmasını nasıl isteyebiliriz? Sonra örneğin atom, hücre, organlar, insan, dünya, galaksi sistemleri ile ilgili bilimin bugün ulaştığı sonuçlar Kur'an'ın üzerinde düşünülüp ibret alınmasını teşvik amacıyla işaret ettiği varlıklardaki akılları dehşete düşüren düzen ve disiplini, sonsuz bilgi ve kudretin tezahürünü, bütün bunların kendiliğinden ve kör tesadüflerin sonucu meydana gelemeyeceğini, her bir varlığın âdetâ Allah'ın isimlerini zikreden (tesbih eden) bir âyet olduğunu daha iyi idrak etmemize hizmet etmiyor mu? Ancak problem, yukarıda da ifade edildiği gibi insanlığın akıl ve tecrübesiyle oluşturduğu sistematik bilimleri, söz konusu bilimlerle ilgili terminolojiyi, faraziye ve teorileri Kur'an'da

⁴¹ H. Tunali, "İlmî Bir Dünya Görüşünün Temellendirilmesine Teşebbüs", *Gerçek*, c. I, Sayı: 1, 1 Ocak 1973, s. 29.

⁴² Bk. Necip Taylan, a.g.e., s. 352.

⁴³ Necip Taylan, a.g.e., s. 353.

arama veya Kur'an'a alternatif getirme çabalarında ortaya çıkmaktadır. Çünkü İslâmi bilimler alanında çalışanlar dâhil belirli bir dönemde yaşayan düşünür ve bilim adamları farklı derecelerde içerisinde yaşadıkları çağın yaygın zihniyet ve kabullenişlerinin etkisi altında kalmaktadırlar. İnsanları rasyonel olmaya sevk eden kararlar çoğu defa rasyonel olmadığı gibi, bilimsel olduğu iddia edilen karar ve görüşler de bilimsel değildir. Rasyonel veya bilimsel denilen birçok iddialarda duygusal boyutun öne çıktığına şahit olunmaktadır.

Bunun en bariz örneklerinden birisi, şüphesiz insanın orijini ile ilgili günümüze kadar gelen birtakım düşünceler, teoriler, yorum ve tartışmalardır. Bir kısım düşünür ve bilim adamları popüler hale gelen Darwin nazariyesinden hareketle türlerin evrimi tezini ilahi vahyin verdiği bilgilere alternatif oluşturacak şekilde ideolojik bir bakış açısıyla değişmez ve mutlak bir hakikat olarak savunmaktadırlar. Bu teze karşı çıkan, çoğunluğu dini hassasiyeti ile öne çıkan düşünür ve bilim adamlarının oluşturduğu çevreler de buna alternatif olarak "Yaratılış Teorisi" adı verdikleri bir görüşle Allah'ın insan ve diğer canlıların her birini orijinal olarak yarattığını, türlerin evrimi konusunun bilimsel bir hakikat değil, ideolojik ve felsefi bir yorum olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁴ Yine dini hassasiyete sahip olduğu halde tekâmülü türlerin evrimi şeklinde değil de daha başka türlü anlayan veya yorumlarında söz konusu nazariye ile çatışmamaya gayret eden kimseler de vardır.⁴⁵ Adına ister faraziye, ister teori ne denirse densin evrim görüşünün kesin ve mutlak bir hakikat olarak kabul edilip ideolojik zemine oturtulması, iman formu içerisinde ele alınarak dine alternatif getirilmesi ciddi bir problem oluşturmaktadır. Evrim konusunun bir iman veya inkâr konusu olmadığına idrak edilmesi gerekir. Söz konusu teorinin insan ve canlıların oluşumunu tesadüfler zinciri üzerine kurgulaması ise ayrı bir paradoks oluşturmaktadır. Çünkü varlıklar arasındaki nedensellik ilişkisinin keşif ve formüle edilmesini konu edinen bilimin tesadüfler üzerine oturtulması ve daha sonra da bunun bilim olarak takdim edilmesi tam bir garabet örneğidir. Hayat ve evrendeki akılları dehşete düşüren müthiş ahenk, denge, disiplin ve düzen tesadüfler üzerine oturtulmaya çalışıldığında, olgu ve olaylar arasında bilimin tespit etmeye çalıştığı sabit ilişkilerin keşfedilip formüle edilmesi nasıl olacaktır? Yani bu durumda

⁴⁴ Bu konuda bir çalışma için örneğin bk. Henry M. Morris, *Yaratılış Modeli*, çev. Adem Tatlı ve arkadaşları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1995.

⁴⁵ Bu konuda bir çalışma için bk. Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitabiyât, Ankara 2001.

formüllerle ifade edilen nedensellik ilişkisinin sabiteliği ve devamlılığı nasıl mümkün olacaktır? Diğer bir deyişle sabitelik ve devamlılığın bulunmadığı bir ilişkide formüllerle ifade edilen bilimsel kanunlar olabilir mi?

Türlerin evrimi tezine karşı çıkanların görüşlerini "Yaratılış Teorisi" şeklinde ifade etmelerinde de bir problem hissedilmektedir. Çünkü böyle bir isimlendirme, türlerin evrimi konusunun - doğru kabul edildiği takdirde- yaratılışla bir arada olamayacağı izlenimini vermektedir. Hâlbuki Kur'an açısından Allah'ın insan ve canlıları dilediği gibi yaratmasında hiçbir engel yoktur. Bugün karada, denizde ve gökte yaşayan canlı türleri birbirlerinden evrimleşerek hayat sahnesine çıkıp varlıklarına devam etselerdi, bu da Allah'ın yaratmasına muhalif olmaz, yine O'nun evrene ve canlı varlıklara koyacağı kanunlar aracılığı ile gerçekleşirdi. Aslında yaratılış konusunda sınırlı bilgiler dışında insanın söyleyebileceği fazla bir şey yok gibi gözükmektedir. Çünkü bu konuda insana gerçekten az bir bilgi verilmiştir. Kur'an'da "*Ben onları (İblis'i ve onun yolunda giden insanları) ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum. Ben yoldan çıkanları yardımcı edinecek değilim.*"⁴⁶ mealindeki âyet, yaratılışın mahiyetini idrak etme konusunun insanı aşan bir boyuta sahip olduğuna telmihte bulunmaktadır. Kur'an'da insanın sudan,⁴⁷ topraktan,⁴⁸ çamurdan,⁴⁹ balçıktan,⁵⁰ alâktan⁵¹ yaratıldığına işaret edilmekte, ancak gerek ilk yaratılışta ve gerekse daha sonra anne rahminde insanın merhaleler halinde geçirdiği oluşum sürecinde⁵² bu yaratılışın mahiyeti, nasıl gerçekleştiği, toprak ve sudaki element ve inorganik maddelerin nasıl canlı hücreleri oluşturduğu gibi konulara dair bilgi verilmemektedir. Ancak bu noktada bizim anlayışımıza göre, Nuh suresinde geçen "*vallahu enbetekum mine'l-ardi nebâten*" (*Allah sizi yerden bitki olarak bitirdi*) âyetiyle⁵³ biyolojik hayatının ana maddesini su ve topraktaki elementlerin oluşturduğu insanın ilk defa bitkilerin yaratılışına benzer bir şekilde yaratılmış olabileceğine telmihte bulunmaktadır. Tefsir kitaplarında bu âyetin yorumuna yeterince odaklanılmadığı, âyetin lafzî

⁴⁶ Kehf, 18/51.

⁴⁷ Enbiya, 21/30; Furkan, 25/54.

⁴⁸ Ali İmrân, 3/59; Rum, 30/20.

⁴⁹ En'am, 6/2.

⁵⁰ Hicr, 15/26; Rahmân, 55/14.

⁵¹ Alâk, 96/1-2.

⁵² Nuh, 71/14.

⁵³ Nuh, 71/17.

boyutta⁵⁴ veya bağlamından daha farklı bir şekilde yorumlanmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır söz konusu âyeti açıklarken, Allah'ın insanı spermalardan, spermaları gıdalardan, gıdaları bitkilerden, bitkileri de yerden yarattığını ifade etmektedir.⁵⁵ Süleyman Ateş ise âyetin canlı hayatın yeryüzünde geçirdiği aşamalara işaret ettiğini; yani âyetle yaratılışın bir tekamül (evrim) içerisinde gerçekleştiğine atıfta bulunduğunu söyleyerek, yeryüzündeki canlı hayatın ilk defa bitkilerle başlayıp daha sonra hayvanların, en sonunda da insanların yaratılmış olduğuna dair yorum yapmaktadır.⁵⁶ Bu açıklamalar âyete yaklaşım ve onu anlama yönünden belirli bir yorum değerine sahip olsa bile, bağlamla birebir örtüşmediğini düşünmekteyiz.

Kur'an'da hayata, evrene, tabiata, insan ve tarihe atıfta bulunan âyetlerle amaçlanan şey, hangi tarihi dönem ve çağda olursa olsun, bilim ve teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin varlık, evren, hayat ve tarih üzerine düşünen insanın çabalarının tevhide dayalı iman eksenine oturtulması; evrenin, insanın, canlı-cansız her şeyin yaratılışındaki mükemmellik ve hikmetlerin Allah'ın isimlerinin tezahürleri olarak idrak edilmesi, insanın kabiliyet ve çabalarının dinin de ikame etmeyi amaçladığı evrensel ahlak ve hukuk ilkeleri doğrultusunda olumlu yöne sevk edilmesi olmalıdır. *"İnsanlara âfaktaki (insanı çevreleyen dış âlemdeki) ve kendi nefislerindeki âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) hak (gerçekten Allah kelamı) olduğu onlara iyice belli olsun..."*⁵⁷ âyetini de bu zeminde anlayıp yorumlamak doğru olur. Kendilerine Kur'an'ın kevnî âyetlerini konu edinen müfessir ve mütefekkirler, söz konusu âyetlere getirdikleri yorum ve açıklamalarda eleştiriye matuf birtakım yönler bulunsun bile, iman-ahlâk-marifet bütünlüğünü azami derecede gözetmeye gayret etmişlerdir. Mesela Said Nursi'nin (ö. 1960) eserlerinde kevnî âyetlere getirdiği Kur'an merkezli derin tefekkür ve ilhama dayalı yorum ve açıklamalarını bu yaklaşımın özgün örnekleri olarak değerlendirmek mümkün olabilir.⁵⁸ İnsanın kabiliyetleri, bilimsel çaba ve faaliyetleri tevhidî imanla, evrensel ahlak ilkeleriyle bütünleşmediğinde olumlu gelişmeyebilir, yeryüzünde

⁵⁴ Örneğin bk. Fahrüddin Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, I-XXXII, I. Baskı, Beyrut 1990, C. XXX, s. 124-125.

⁵⁵ Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, ty., s. 353.

⁵⁶ Bk. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XI, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991, C. X, s. 80.

⁵⁷ Fussilet, 41/53

⁵⁸ Örneğin bk. Bediüzzaman Said Nursi, *Otuzüç Pencere*, Envâr Neşriyat, İstanbul 1990.

her türlü bozgunculuğun, hak ve hukuk ihlalinin aracı haline gelebilir.

Kur'an-bilim ilişkisinin değerlendirilmesinde vurgulanması gerekli diğer bir nokta daha vardır. Bugün Müslümanlar modern bilimi düşünürken, bu bilimin arka planını ve temel felsefesini de bilmek durumundadırlar. Bir dereceye kadar Ortaçağ Avrupa düşüncesine, onun yoluyla İslâm bilimine ve hattâ eski Yunan ve Mısır bilimlerine dayanmasına rağmen, modern bilimin arka planı, felsefi açıdan bütün bu geleneksel ilimlerden oldukça farklıdır. Yani Kur'an'da zikredilen "ilim" kavramı ile modern düşüncenin anladığı "bilim" aynı şeyler değildir. Modern bilim, on birinci/on yedinci yüzyılda Avrupa felsefesinin vahye ve dinî dünya görüşüne başkaldırdığı bir sırada Bilim Devrimi ile tarih sahnesine çıkmıştır. Modern bilimin arka planını teşkil eden felsefeye göre fiziksel dünyanın, yani mekân, zaman, madde, hareket ve enerjinin parametreleri yüksek varlık düzeylerinden bağımsız olup Allah'ın kudretinden – en azından evrenin varoluş süresince – azadedir. Burada Allah, en iyi ihtimalle tıpkı bir evi yapıp sonra da onu kendi başına bırakan bir yaratıcı olarak kabul edilir. O'nun dünyanın akışına karışması ve onda daima var olması modern bilimsel görüş tarafından kabul edilmez. Dolayısı ile Batılı bilim anlayışı ile İslamî ilim/bilim anlayışı arasında açık ve derin farklılıklar mevcuttur. Batılı bilimi İslamî bilimin yalın bir devamı olarak kabul etmek demek, bu iki bilimin epistemolojik temellerinden ve her birinin inanç ve vahiyle kurduğu ilişkiden haberdar olmamak demektir. İşte Newton'un Bilim Devriminin ve modern bilimin bugünkü mahiyetinin temelinde bu felsefî arka plan yatmaktadır.⁵⁹ İslâm'a göre gece ve gündüz, canlı ve cansızlar, yerler ve gökler, onların arasında var olan her şey, nihâî planda Allah'ın hükmü ve tasarrufu altındadır, en küçük zaman biriminde bile O'ndan bağımsız değildir.⁶⁰

Sonuç

Günümüz Modern bilim anlayışı, deney ve gözleme dayalı yöntemiyle büyük ölçüde maddî başarılar kazanırken, kâinâtı tevhidî biçimde kavrayamamanın, olayları ve gerçekleri analiz ederken bütünle bağlantıyı kaybetmenin, sıkı soyutlamalarla akli duygulardan ve içgüdülerden, rûhî enerjiden ayrı olarak mütalaa

⁵⁹ S. Hüseyin Nasr, *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, (çev. Sahabeddin Yalçın), İstanbul 1995, s. 250-252.

⁶⁰ Mâide, 5/18, İsrâ, 17/44; Mu'minün, 23/71; Rûm, 30/25; Secde, 32/4.

etmenin, dinamik insan realitesini statik bir konuma indirgemenin ve kişiliğin parçalanarak bozulmasının sorumluluğunu da taşımaktadır. Vahyî bilginin dışlanması suretiyle kompleks kâinat ve insan gerçeğinin basite irca edilip indirgemeciliğe gidilmesinin, insan hayatına bağlı duyguların, içgüdülerin ve yüksek ideallerin ihmali-ne, kapıların aşkın olana kapatılmasına ve hatta ileri derecede din ve mâneviyata menfî bakışa, ahlâkın köksüzleştirilmesine yol açtığı bir vakiadır. Bu zihniyetin, bugün insanlığın yaşamakta olduğu maddî ve mânevî buhranlarda, moral çöküşte, ekonomik, sosyal ve hatta ekolojik dengelerin bozulmasında merkezi bir rolünün olduğunu söylemek yanlış olmaz. Halbuki önyargılara, gerçekte bilimin değil de, bilimi ideolojiye dönüştüren "bilimcilik" zihniyetinin yol açtığı körlüğe sahip değilsek, gözlerimizi açtığımızda evrendeki varlıkların her birinin kendilerini Yaratan'a işaret eden âyetler olduklarını müşâhede edebiliriz.

Kur'an yer ve göklerdeki varlık ve olaylara işaret ederken onları Allah'ın varlığına, ilim ve kudretinin sonsuzluğuna işaret eden âyetler olarak delil getirmekte; insanları kozmik olaylar, kendi yaratılışları ve sünnetullah çerçevesinde tarih üzerine düşünüp araştırmaya sevk etmektedir. Kur'an, varlıktaki sebepliliğe, düzene ve insicama işaret ederek, olay ve gerçeklerin maddi ve mânevi boyutlarıyla beraber bir bütün olarak kavranılmasına teşvik etmektedir. Kur'an'da belirli bir dil ve üslupla kozmik varlıklar ve olaylarla ilgili verilen bilgiler, detaylardan uzak, sistematik olmayan bilgilerdir. Yine tarihe, geçmiş peygamberlere ve ümmetlere dair verilen bilgiler de kısa ve öz olarak verilen bilgilerdir. Sistematik bilimlerin ve onların terminolojisinin Kur'an'da aranmasının hiçbir zemini olmadığı gibi, vahyi bilgileri her an değişmeye konu rölatif bilgi ve faraziyelere tabi hale getirmek doğru bir yöntem olamaz. Kevnî âyetlere getirilen yorumlar, vahyî bilginin merkeze alınmasıyla beşeri bilginin verilerinden hareketle zenginleştirilebilir. Ancak getirilen yorumların mutlaklaştırılması söz konusu olamaz. Kur'an'da kozmik varlık ve olaylarla, insan ve canlılarla ilgili bilgilerin verilmiş amacı, en ufak zerrelerden en uzak yıldızlara ve gök cisimlerine kadar, en küçük organizmadan en büyük canlılara ve insana kadar her şeyin Allah'ın âyetleri olarak belirli bir düzen ve ölçü (kader) içerisinde yaratıldığının idrak edilmesiyle insanın hidayete ulaştırılması, tevhidi sistemle bütünleşerek düşünce ve duygularını olgunlaştırması, niyet, söz ve eylemlerinde haktan, adalet ve doğruluktan sapmamasıdır. Yine Kur'an kıssalarının verilmiş amacı ise zihinlerde tevhit inancına dayalı bir tarih şuurunun, özgün bir medeniyet tasavvurunun oluşturulmasıdır. Yani

Kur'an'da evren, hayat, insan ve tarihle ilgili verilen bilgiler, aynı zamanda Allah'a iman, ibadet ve ahlakla bağlantılı hidayet amaçlı verilen bilgi türleridir..

Kur'an'da, insanın bilimsel çalışma ve araştırmalarına herhangi bir ipotek konulmamaktadır. Dinin korunması adına bilimsel araştırma ve incelemelere ipotek konularak araştırmaların önünün tıkanması, dinin, yani İslâm'ın bizatihi kendisinden kaynaklanan bir durum olmayıp, dine bakışla, dinin yorumlanmasıyla, bazen siyasi uygulamalarla, çıkar ilişkileriyle ilgili sübjektif bir durumdur. İslâm dininin temel ve aslı kaynağı Kur'an açısından olaya baktığımızda bunu anlamak hiç de zor değildir. Ancak Kur'an, bilimsel zihniyete, araştırmaların hür bir şekilde yapılmasına herhangi bir engel ve ipotek koymamakla beraber, bilimin verilerinin ve onun sonucu olan teknolojinin kullanımına tevhit inancına dayalı ahlâkî ölçüler getirmektedir. Yaratılanların insanın emrine ve hizmetine sunulması, insanın yeryüzünde halife kılınmasıyla tabiata egemen olması ona verilmiş bir üstünlüktür. Fakat bu üstünlük, insanın yaratılış amacıyla, halife kılınmasıyla bağdaşmayacak şekilde zulüm, azgınlık ve haddi aşma gibi tutumların bilim ve özgürlük adına savunulacağı anlamına gelmez. İnsanın kendisinin de diğer yaratılanlar setiyle birlikte evrenin bir parçası olduğunu unutması; bilim ve teknolojinin doymak bilmez hırs ve ihtirasların hizmetinde değil, insanlığın hidayeti, huzur ve mutluluğu için kullanılması gerekir.